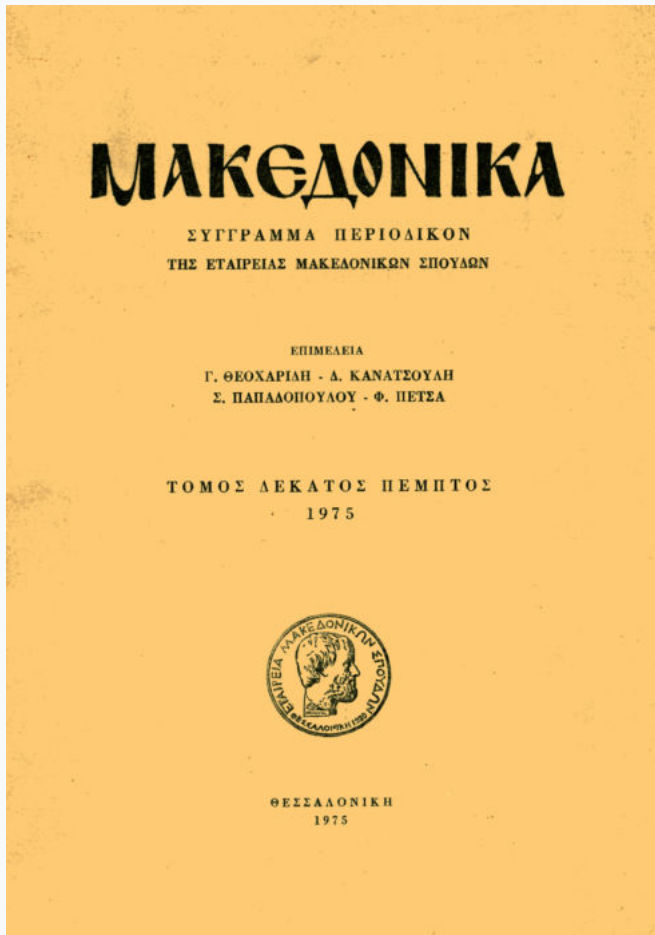

Μακεδονικά

Τόμ. 15, Αρ. 1 (1975)

Η διάδοσιν της Εξαβίβλου του Αρμενόπουλου εις τον Σλαβικόν κόσμον

Χαραλ. Κ. Παπαστάθης

doi: [10.12681/makedonika.605](https://doi.org/10.12681/makedonika.605)

Copyright © 2014, Χαραλ. Κ. Παπαστάθης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαστάθης Χ. Κ. (1975). Η διάδοσιν της Εξαβίβλου του Αρμενόπουλου εις τον Σλαβικόν κόσμον. *Μακεδονικά*, 15(1), 16–27. <https://doi.org/10.12681/makedonika.605>

Η ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΕΞΑΒΙΒΛΟΥ ΤΟΥ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΛΑΒΙΚΟΝ ΚΟΣΜΟΝ *

*Εἰς μνήμην
Μιχαήλ Λάσκαρι
(1903 - 1965)*

Ἡ Ἑξάβιβλος εἶναι ἡ τελευταία χρονολογικῶς βυζαντινὴ ἰδιωτικὴ νομοθετικὴ συλλογὴ, συντεθεῖσα τῷ 1345 εἰς Θεσσαλονίκην ὑπὸ τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καὶ κριτοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου¹. Παρὰ τὰς ἐκ πρώτης ὄψεως ἀτελείας της — ὁ Zachariae τὴν ἐχαρκτήρισε *magere Compilation*²—, ἡ Ἑξάβιβλος κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον ἐξεδόθη, μετεφράσθη εἰς διαφόρους γλώσσας, παρεφράσθη εἰς τὴν νεοελληνικὴν καὶ διεδόθη εὐρύτατα εἰς τὴν Δ. καὶ Κ. Εὐρώπην, Γεωργίαν³, Ρωσίαν,

* Ἑλληνικὴ μετάφρασις ἀνακοινώσεως γενομένης εἰς τὸ συμπόσιον «Slavjanskje Ku-l'tur'i i Balkan'ib», συγκληθὲν ἐν Βάρνα (15-20. IX. 1975).

1. Βλ. τὴν τελευταίαν χρονολογικῶς περὶ τοῦ βίου καὶ ἔργου τοῦ Ἀρμενοπούλου μελέτην ὑπὸ Κ. Γ. Πιτσάκη εἰς: Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμον ἢ Ἑξάβιβλος, ἐπιμέλεια: Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης, Ἀθήνα (Δωδώνη. Βυζαντινὰ καὶ νεοελληνικὰ κείμενα, 1) 1971, σ. ζ'-ρια'.

2. Dr. E. Zachariä, Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838. Über Wien, Venedig, Florenz, Rom, Neapel, Malta, Sicilien und Griechenland nach Saloniki, dem Berge Athos, Konstantinopel und Trapezunt. Mit einer Charte des Berges Athos, Heidelberg 1840, σ. 134. Τὰς δυσμενεῖς περὶ τῆς Ἑξάβιβλου κρίσεις ὁ Zachariae εἶχεν ἤδη διατυπώσει εἰς προγενέστερα τοῦ περιηγητικοῦ ἔργου του. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅμως ὅτι μολονότι ἐγνώριζε πλέον ἐκ τοῦ ταξιδίου του εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τὴν λαμπρὰν πρακτικὴν συμβολὴν τῆς Ἑξάβιβλου εἰς τὴν ἀπονομὴν τοῦ δικαίου, ἐπέμενεν ἐπὶ τῶν ἐκπεφρασμένων ἀπόψεων. Παρομοίαις ἀντιλήψεσι περὶ τῆς Ἑξάβιβλου ἀνευρίσκομεν εἰς ἕτερον θεωρητικόν, τὸν ρωμαίστην C. G. Bruns, ἐν* «Holzendorfs Encyclopädie», B. I, 1882, σ. 154, ἐνθα ἡ καταστάσις κλασσικῆς ρῆσις «...ein klägliches Auszug aus den Auszügen der Auszüge». Παράθεσιν συγγραφέων ἐξεργεγόντων κρίσεις περὶ τῆς Ἑξάβιβλου, βλ. εἰς Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ἡ νομικὴ σκέψις ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, Θεσσαλονίκη (IMXA, 34) 1960, σ. 19, σημ. 19.

3. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 17ου αἰῶνος ὁ πρίγκιψ Βαχτάνγκ ἐθεσεν ἐν ἰσχύϊ κώδικα νόμων, ἀπαρτιζόμενον ἐκ διατάξεων βυζαντινῆς, ρωσικῆς καὶ ἀρμενικῆς προελεύσεως. Μεταξὺ αὐτῶν ἀπαντοῦν ἀποσπάσματα τῆς Ἑξάβιβλου, ὡς τμήματα τῆς Κριτῶν προκαταστάσεως ἢ περὶ δικαιοσύνης, βλ. τὴν ἐκδοσιν τῶν βυζαντινῆς προελεύσεως διατάξεων ὑπὸ Τ. Μ. Βρεγάδζε, Грееское Право из Улоženija Carja Vahtanga VI, Tbilisi (Akademija Nauk Gruzinskoj S.S.R.) 1964, (τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐξεδόθη εἰς γεωργιανὴν γλῶσσαν· ἐνταῦθα παραθέτω τὸν εἰς ρωσικὴν παράτιτλόν του).

Παραδουναβίους Ἡγεμονίας, Μ. Ἀσίαν καὶ Βαλκανικὴν Χερσόνησον¹. Εἰς τὰς δύο τελευταίας περιοχάς, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος, ὅτε ἤρξατο ἡ ἐπέκτασις τῆς δικαστικῆς δικαιοδοσίας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ἑξαβίβλος ἐχρησιμοποιήθη, ἰδίως εἰς τὴν νεοελληνικὴν παράφρασιν τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ (α' ἔκδ. Βενετία 1744), ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ μεικτῶν δικαστηρίων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν δικαστικῶν διαφορῶν τοῦ πολυεθνικοῦ ποιμνίου του, ὑπερισχύσασα τοῦ ἐν χρήσει Νομοκάνονος τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ². Ἀδήριτος ἀνάγκη μεταφράσεώς της εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον ὑπαγομένων Βουλγάρων³ καὶ Σέρβων δὲν ὑφίστατο, διότι ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῶν δικαστηρίων τῆς Ἐκκλησίας καί, συγχρόνως, ἡ πλέον διαδεδομένη εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἦτο ἡ ἑλληνικὴ.

Παρά, λοιπόν, τὰς ἀντιρρήσεις διαπρεπῶν θεωρητικῶν τοῦ κύρους ἐνὸς Zachariae περὶ τὴν ἀξίαν τῆς Ἑξαβίβλου, ὀφειλομένης εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ὡς μέτρου συγκρίσεως τῶν προγενεστέρων αὐτῆς αὐτοκρατορικῶν κωδικοποιήσεων, πρωτίστως τῶν Βασιλικῶν⁴, ἡ Ἑξαβίβλος ἐπεβίωσε τοῦ Βυζαντίου, ἰσχύσασα ὡς συλλογὴ ζῶντος δικαίου εἰς διαφόρους χώρας μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκαετιῶν. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὡς μέσον ἐθνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐνότητος⁵. Τοῦτο συνέβη εἰς τοὺς Σέρβους. Εἵπομεν ὅτι ἀνάγκη μεταφράσεώς της εἰς τὴν σερβικὴν διὰ τοὺς Σέρβους τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας δὲν ὑφίστατο. Ὑφίστατο ὁμως διὰ τοὺς Σέρβους τῆς ἀββουργικῆς μοναρχίας, ὑπαγομένους εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἀρχιεπισκοπὴν

1. Βλ. Κ. Γ. Πιτσάκης, ἑ.ἀ., σ. ξβ'-οθ', πγ'-ρια'. Πρβλ. Η. Ε. Troje, *Graeca leguntur. Die Aneignung des byzantinischen Rechts und die Entstehung eines humanistischen Corpus Iuris Civilis in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts*, Köln-Wien (Böhlau Verlag. Forschungen zur neueren Privatrechtsgeschichte, 18) 1971, σ. 233, σημ. 2' 244-246.

2. Περὶ τῆς δικαϊκῆς πολιτικῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου βλ. Ν. Ι. Πανταζόπου, Ἐκκλησία καὶ δίκαιον εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐπὶ τουρκοκρατίας, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τ. 8 (1960-1963), [Μνημόσυνον Περικλέους Βιζουκίδου], σ. 685-775.

3. Ο. Ν. Ι. Πανταζόπου, ἑ.ἀ., σ. 721, ἀναφέρει, κατὰ πληροφορίαν τοῦ Ν. Todorov, ὅτι ἡ Ἑξαβίβλος μετεφράσθη εἰς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν καὶ ἐξεδόθη ἐν Πετρογράτστῃ τῇ 1775. Ἡ πληροφορία αὕτη δὲν ἀναποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα. Προφανῶς πρόκειται περὶ ταυτίσεως μετὰ τὴν πρώτην ἑκδοσιν τῆς ρωσικῆς μεταφράσεως, γενομένην ἐν Πετροπόλει (Petrograd) τῇ 1831.

4. Βλ. Κ. Γ. Πιτσάκης, ἑ.ἀ., σ. να'-νγ'.

5. Τὴν πολιτιστικὴν σημασίαν τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρμενοπούλου διὰ τὴν ἑλληνικὴν δικαϊκὴν παράδοσιν, ἀναλύει ὁ Ν. Ι. Πανταζόπου, Κωνσταντίνος Ἀρμενόπουλος, νομοφύλαξ καὶ κριτὴς Θεσσαλονίκης, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τ. 6 (1952), [Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπὶ τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἑξαβίβλου αὐτοῦ (1345-1945)], σ. 499 κ.ε.

των Καρλοβικίων. Οὔτοι ἐπιέζοντο πολιτιστικῶς ἀπὸ ξένα πρὸς τὴν ἐθνικὴν των παράδοσιν πρότυπα. Ἐπίσης, παρὰ τὸ προνομιακὸν των καθεστῶς, ἀντιμετώπιζον τὴν ἀντίδρασιν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως τοῦ ἑλληνορρῦθμου στοιχείου τῆς¹. Διὰ τοὺς Σέρβους τῆς Αὐστρίας ἡ μετάφρασις τῆς Ἑξαβίβλου ἀπετέλει, ἐν τῷ μέτρῳ των δυνατοτήτων τῆς, τὸ δικαϊκὸν ἐγγχειρίδιον διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετυγχάνοντο: α) περαιτέρω χρῆσις κοινῶν μέσων παραδοσιακῆς πολιτιστικῆς συμπορεύσεως μετὰ τοὺς ὁμοεθνεῖς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, β) ἀνασύνδεσις μετὰ τὸ ἱστορικὸν των παρελθόν, καὶ δὴ μετὰ τὸ ἐπηρεασμένον ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου *Zakonik* τοῦ τσάρου Στεφάνου Δουσάν, γ) ἐρμηνεία διαφόρων θεσμῶν τοῦ ἐν χρῇσει *Svetosavski nomokanon* (*Krmčija* τοῦ Ἁγίου Σάββα Νεμάνια), δ) διευρύνσις των δικαϊκῶν των πηγῶν, καὶ ε) ἀπόκτησις εὐσυνόπτου νομοθετικῆς συλλογῆς, βαινούσης παραλλήλως πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ὡς τοῦτο ἴσχυεν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν των Ἀψβούργων.

Ἡ σερβικὴ μετάφρασις ἐξεπονήθη ὑπὸ τοῦ λογίου κληρικοῦ *Petar Vitković*². Οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν πόλιν *Eger* (σερβ. *Jegar*, ἑλλ. Ἑγγρη) τῆς Οὐγγαρίας τῷ 1754. Εἰς τὴν γενέτειράν του ἐδιδάχθη τὰς σλαβικὰς γλώσσας καὶ φιλολογίαν ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Ρορονιέ καὶ ἐπεράτωσε τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς εἰς τὸ γυμνάσιον των π. Ἱησουϊτῶν. Κατόπιν μετέβη εἰς Βιέννην καὶ ἐνεγράφη εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἵνα σπουδάσῃ φιλοσοφίαν καὶ φιλολογίαν. Εἰς τὴν αὐστριακὴν πρωτεύουσιν ἐγνωρίσθη καὶ στενῶς συνεδέθη μετὰ τὸν ἐκ των πρωταγωνιστῶν τοῦ σερβικοῦ διαφωτισμοῦ Δοσίθεον *Obradović*, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐδιδάχθη τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐμυθήθη εἰς τὴν μελέτην των Ἑλλήνων κλασσικῶν. Τὴν 1η Νοεμβρίου 1774 ἐχειροτονήθη διάκονος καὶ τὴν 21ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς πρεσβύτερος εἰς τὸ *Eger*. Εἰς τὴν ἰδιαιτέραν πατρίδα του παρέμεινεν ἀπὸ τοῦ 1776 μέχρι τοῦ 1803, ὅτε μετετέθη εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς Βούδας³, ἔνθα ἀπέθανε μετὰ πενταετίαν (24 Ἰανουαρίου 1808). Ὁ *Vitković* ἦτο λίαν πεπαιδευμένος καὶ κάτοχος πλουσίας βιβλιοθήκης. Ἐγνώριζε τὴν λατινικὴν, γερμανικὴν καὶ οὐγγρικὴν, ὀλίγα ἰταλικά, τὰς δὲ σλαβικὰς γλώσσας καὶ τὴν ἑλληνικὴν εἰς βαθμὸν ἄριστον. Ἡ-

1. Ἐκ τῆς πλουσιωτάτης σχετικῆς βιβλιογραφίας, βλ. *Dj. Slijeprčević*, *Istorija Srpske Pravoslavne Crkve*, τ. II, München 1966, σ. 140 κέ.

2. Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του, βλ. *D. Ruvrač*, *Petar Vitković, paroh budimski, «Arhiv za Istoriju Srpske Pravoslavne Karlovačke Mitropolije»*, γ. 1, br. 2 (1911), σ. 17 κέ.· *M. Kostić*, *Dositelj Obradović u istoriskoj perspektivi XVIII i XIX veka*, Beograd (Srpska Akademija Nauka, posebna izdanja, kn. CXC, Istoriski Institut, kn. 2) 1952, σ. 58-59.

3. Ἡ μετάθεσις του ὠφείλετο εἰς τὰς ἐνοριακὰς διενέξεις τοῦ ὀρθοδόξου ποιμνίου. Οἱ Ἀρμάνοι (Κουτσόβλαχοι) τοῦ *Eger* ἀπήτησαν τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐν τέλει ἠνάγκασαν τὸν ἀντιδρῶντα εἰς τὰ αἰτήματά των *Vitković* νὰ ἀπέλθῃ εἰς Βούδαν, βλ. *D. Porović*, *O Cincarima. Prilozi pitanju postanka našeg gradjanskog društva*, Beograd 1937², σ. 211.

σχολήθη μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς προπαγάνδας ἀνὰ τὸ ὀρθόδοξον ποίμνιον, συγγράψας βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον *Ostensio veritatis, reprehensio falsitatis*, ἐκδοθὲν τῷ 1808¹. Δι' ἐκθέσεώς του ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου 1797², ὑποβληθείσης εἰς τὸν μεγαλεπήβολον ἀρχιεπίσκοπον Καρλοβικίων Στέφανον Stratimirović, ἐπεσήμανε τὴν ἑλλειψιν μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου εἰς τὴν σερβοκροατικὴν, ἀνέφερε τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην σύγκρισιν τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου καὶ τῆς νεοελληνικῆς παραφράσεως, ἐζήτην τὴν ἀδειαν ὅπως ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως, ἐτόνιζεν ὅτι ἡ ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως «θὰ προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἔθνος» τῶν Σέρβων καὶ ἐξητεῖτο τὴν βοήθειαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου διὰ τὴν προμήθειαν χάρτου ἀπὸ τὸν ἔμπορον τῆς Πέστης Παῦλον Διαμαντῆν³. Ὑπεδείκνυν, ἐπίσης, τὴν ἀνάγκην μεταφράσεως διαφόρων ἔργων τοῦ Χίου θεολόγου Εὐστρατίου Ἀργέντη. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Stratimirović ἀπήντησε καταφατικῶς⁴, διότι ὁ Vitković κατὰ τὰ ἔτη 1797-1798 ἐξεπόνησε τὴν μετάφρασιν τῆς Ἑξαβίβλου, χρησιμοποιοῦντας τὸ ἀρχικόν της κείμενον κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Διονυσίου Gothofredus (Γενεύη 1587) καὶ τὴν νεοελληνικὴν παράφρασιν τοῦ Σπανοῦ εἰς τὴν τετάρτην ἔκδοσίν της (Βενετία 1777).

Ἡ σερβικὴ μετάφρασις ἐντάσσεται εἰς τὸ γενικὸν πλαίσιον τῆς μορφωτικῆς ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν τῶν Καρλοβικίων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἐμεινεν ὁμως ἀνέκδοτος. Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἔκθεσίν του, ὁ Vitković ἐπεσήμανε μὲ διπλωματικὴν φρασιολογίαν τὰς δυσκολίας ἐκδόσεως ἔνεκα τῆς λογοκρισίας καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν ρωμαιοκαθολικῶν καὶ προέτεινε τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν Λειψίαν, ἔνθα εἶχον ἐκδοθῇ σερβιστὶ οἱ Αἰσώπειοι Μῦθοι τοῦ διδασκάλου του Δοσιθέου Obradović⁵. Προφανῶς, ἐκτὸς τῶν ἐπισημανθεισῶν δυσχερειῶν ὑπὸ τοῦ Vitković, ἡ μετάθεσίς του εἰς τὴν Βούδαν καί, ἰδίως, οἱ φόβοι τῆς Αὐστρίας περὶ τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ ἐθνικισμοῦ τῶν Σέρβων ὑπηκόων της λόγῳ τῆς πρώτης σερβικῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν Τούρκων⁶, κατέστησαν ἀδύνατον τὴν ἔκδοσίν της, ἡ ὁποία «...θὰ προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς

1. Βλ. St. Stanojević, *Narodna Enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovencka*, kn. I, Zagreb ἄ. ἔ., σ. 382: λήμμα Vitković P., γραφὲν ὑπὸ τοῦ: R. Grujić.

2. Βλ. τὴν ἔκθεσιν εἰς D. Ruvarac, ἑ.ἄ., σ. 17-18.

3. Βλ. Ἐ. Φιοῦβεζ, *Οἱ κατάλογοι τῶν πολιτογραφηθέντων Ἑλλήνων παροίκων τῆς Πέστης στὴν περίοδο 1687-1848, «Μακεδονικά», τ. 6 (1964), σ. 109.*

4. St. Stanojević, αὐτόθι.

5. Βλ. D. Ruvarac, ἑ.ἄ., σ. 18. Πρβλ. J. Tarnanides, *Traductions serbes d'œuvres grecques au XVIIIe siècle, «Cyrillomethodianum», τ. 1 (1971), σ. 91.*

6. Περὶ τῆς στάσεως καὶ τῶν ἀνησυχιῶν τῆς Αὐστρίας κατὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1804, βλ. D. Djordjević, *Ἱστορία τῆς Σερβίας, 1800-1918, Θεσσαλονίκη (IMXA, 116) 1970, σ. 21.*

τὸ ἔθνος» τῶν Σέρβων, ὡς ἐτόνιζεν ὁ μεταφραστὴς εἰς τὴν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἔκθεσίν του.

Τὸ χειρόγραφον τῆς μεταφράσεως ἐσώζετο εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Βιβλιοθήκην Καρλοβίων καὶ κατεστράφη κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1810¹.

Παρομοίως ἐκδοτικὰς δυσχερείας δὲν συνήντησεν ἡ Ἑξάβιβλος εἰς τὴν ρωσικὴν ἐπικράτειαν, ἔνθα ἴσχυεν ὡς τοπικὸν δίκαιον μόνον ἐν Βεσσαραβία. Εἰς τὴν τελευταίαν, ἡ Ἑξάβιβλος ἐφηρμόζετο καὶ πρὸ τῆς προσαρτήσεως τῆς περιοχῆς εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅτε δηλαδὴ ἡ Βεσσαραβία ἀνήκεν εἰς τὴν Μολδαβίαν. Εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ εἰσαγωγή καὶ χρήσις τῆς Ἑξαβιβλου, ἥδη πρὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων, εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας²· ἰδίως εἰς τὴν Μολδαβίαν, ἔνθα αὕτη ἐπεβίωσε μέχρι τοῦ 1817, ὅτε ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ὁ Κώδιξ Πολιτικὸς τῆς Μολδαβίας (Codică Tivilă a Moldovii)³. Εἰς τὴν ἀνήκουσαν εἰς τὴν Ἑγεμονίαν τῆς Μολδαβίας Βεσσαραβίαν, ἡ Ἑξάβιβλος ἴσχυεν ὡς ἐπίσημος κωδικοποιήσις παραλλήλως πρὸς τὸ Sobornicescul hrison τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου (28 Δεκεμβρίου 1785)⁴. Τῷ 1812, διὰ τῆς Εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου, ἡ Βεσσαραβία ἐνεσωματώθη μὲν εἰς τὴν Ρωσίαν, ἀλλὰ καθίστατο αὐτοδιοίκητος⁵. Ἡ Ρωσία, ὑποχρεωθείσα νὰ σεβασθῇ τὸ ὑπάρχον δικαϊκὸν καθεστῶς, ἀνεγνώρισε τὴν ἰσχὺν τῆς Ἑξαβιβλου δι' ἅπαντας τοὺς κλάδους τοῦ ἀστικοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ δικονομικοῦ δικαίου⁶. Ἐπέτρεψεν, ἐπίσης, τὴν ἐκ Μολδαβίας εἰσαγωγὴν καὶ χρήσιν ὡς

1. D. R u v a r a c, ἔ.ἀ., σ. 18.

2. Bλ. G h. C r o n ț, Exabiblul lui Armenopol, «Studii. Revista de Istorie», τ. 16 (1963), σ. 825 κέ.

3. Περισσότερον γνωστὸς ὡς Codul Calimach. Ἐξεδόθη εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, (București) (Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Românesc Scris, 3) 1958.

4. Bλ. τὴν τελευταίαν κριτικὴν ἔκδοσιν του: Sobornicescul hrison. 1785, 1835, 1839, (București) (A. R. P. R. - Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Românesc Scris, 4) 1958.

5. Bλ. R. W. S e t o n - W a t s o n, A History of the Roumanians, ἄ.τ. (Archon Books) 1963, σ. 562.

6. Παραλλήλως τὸ Ὑπουργεῖον Ἑξωτερικῶν ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν ἐμερίμνησε διὰ τὴν σύνταξιν βεσσαραβικοῦ ἀστικοῦ κώδικος καὶ κώδικος πολιτικῆς δικονομίας καὶ ἀνέθεσε τὴν ἐκπόνησιν τῶν οἰκείων σχεδίων εἰς τὸν ἐν Ρωσίᾳ τότε διαμένοντα Ἑλληνα νομικὸν Πέτρον Μανέγα. Παρὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ Μανέγα, ἡ διαδικασία δημοσιεύσεως τῶν κωδίκων δὲν ὠλοκλήρωθη. Ὁ ἴδιος ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ἑξωτερικῶν δύο σχετικὰς ἐκθέσεις: Observations préliminaires sur l'état de la législation de Bessarabie, 17 Φεβρουαρίου 1823, καὶ Discours préliminaires au projet du Code Civil pour la Bessarabie, 5 Μαρτίου 1825. Περὶ αὐτῶν βλ. τὸ ἐξάιρετον βιβλίον τοῦ Ἑλλήνου καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Μόσχας L e o n i d A r i s t i d o v i c h K a s s o, Vizantiskoe pravo v Bessarabii, Moskva (Tipografija Moskovskago Universiteta) 1907, σ. 33 κέ.· τὸ μετέκρημα τ ο ὕ ἰ δ ἰ ο υ, Petr Manega zab'it'ij kodifikator bessarabskogo prava, δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω. Πρβλ. Κ. Τ ρ ι α ν τ α φ υ λ λ ο π ο ὐ λ ο υ, Μανέγας (Πέτρος), εἰς

νόμου συμπληρωματικοῦ¹ τοῦ Manualul Juridic τοῦ Andronachi Donici (1814)², τὸ ὁποῖον ἐβασίζετο ἐπὶ τῶν Βασιλικῶν καὶ τῆς Ἑξαβίβλου.

Τονιστέον ὅτι ἡ Ἑξάβιβλος καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Donici δὲν ἀνεγνωρίσθησαν ὡς αἱ μοναδικαὶ πηγαὶ δικαίου³. Διὰ διαταγμάτων τῶν ἐτῶν 1813, 1818 καὶ 1825 ἀνεγνωρίζετο ἡ ἐν Βεσσαραβία ἰσχὺς τοῦ ὅλου τοπικοῦ δικαίου αὐτῆς, ἥτοι τῆς Ἑξαβίβλου, ἐγχειριδίου Donici (ἀπὸ τοῦ 1818), Sobornicescul hrison καὶ ἐθίμων τῆς⁴. Τοῦτο ἦτο, ἄλλωστε, σύμφωνον μὲ τὴν νομοθετικὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας ἐπὶ τῶν νέων κτήσεών της, ὡς ἐγένετο μὲ τὰ Statuta τῆς Λιθουανίας (ἐκδοθέντα ρωσιστὶ τῷ 1814 εἰς τὴν Πετρούπολιν) καὶ ἀργότερον μὲ τὴν κωδικοποίησιν τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας τῆς Πολωνίας (Πετρούπολις 1870). Λόγω ὅμως τῆς ἀγνοίας τῆς ἐλληνικῆς καὶ ρουμανικῆς γλώσσης ὑπὸ τῶν Ρώσων δικαστῶν τῆς Βεσσαραβίας καὶ τῆς τῷ 1828 ἐπιβολῆς τῆς ρωσικῆς ὡς ἐπισήμου γλώσσης τῆς περιοχῆς, αἱ ἀρμόδιαι κεντρικαὶ ἀρχαὶ τῆς αὐτοκρατορίας ὠδηγήθησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν μεταφράσεως τόσον τῆς Ἑξαβίβλου, ὅσον καὶ τοῦ λοιποῦ γραπτοῦ βεσσαραβικοῦ δικαίου εἰς τὴν ρωσικὴν γλῶσσαν⁵. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Kasso, τὸ διάταγμα περὶ μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου δὲν κατέστησεν αὐτὴν μοναδικὸν ἐπίσημον δίκαιον, μολοντί αὕτη καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Donici ἀπεκαλοῦντο «bes-sarabskie zakoni» (=βεσσαραβικοὶ νόμοι). Εἰς τὴν πρᾶξιν ἡ Ἑξάβιβλος ὑπερίσχυε τοῦ Manualul Juridic καὶ τοῦ Sobornicescul hrison, τὰ ὁποῖα ὑπερίσχυον τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου. Οἱ Ρῶσοι ὅμως δικασταὶ περιωρίζοντο εἰς τὸ γραπτὸν καὶ μεταφρασθὲν εἰς τὴν ρωσικὴν γλῶσσαν δίκαιον καί, ἐν ἀδυναμία εὐρέσεως ἐν αὐτῷ διατάξεων ἐφαρμοστέου δικαίου, προσέτρεχον εἰς τὸ ρωσικὸν δίκαιον καὶ οὐχὶ εἰς τὰ τοπικὰ ἔθιμα, μολοντί τὰ διατάγματα τοῦ 1828 καὶ 1847 ὥριζον ὅτι ἔδει νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ τοπικὸν ἐν γένει δίκαιον καὶ ἐν περιπτώσει κενῶν αὐτοῦ νὰ κληθῇ εἰς ἐφαρμογὴν τὸ ρωσικὸν δίκαιον ὡς

«Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἑλευθερουδάκη», τ. 9, σ. 106· St. Berechet, Legătura dintre dreptul bizantin și românesc, τ. I/1, Vaslui 1937, σ. 211-215. Περὶ τῆς ἀντιμετωπίσεως εἰσαγωγῆς τοῦ σχεδίου Μανέγα εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν καποδιστριακὴν περίοδον ὡς ἀστικοῦ κώδικος αὐτῆς, βλ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Τὸ ἐλληνικὸν ἰδιωτικὸν δίκαιον κατὰ τὸν δέκατον ἑννατον αἰῶνα, «Πανελληνιον Λεύκωμα Ἑθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος, 1821-1921», τ. γ', Ἀθῆναι 1925, σ. 230· Δ. Σερεμέτη, Ἡ δικαιοσύνη ἐπὶ Καποδίστρια. Α', Πρώτη περίοδος, 1828-1829, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 243-244.

1. A. I. Soloviev, L' influence de droit byzantin dans les pays orthodoxes, «X Congresso Internazionale di Scienze Storiche, Roma 4-11 settembre 1955. Relazioni, vol. VI: Relazioni generali e supplementi», Firenze ἄ.ε., σ. 628.

2. Βλ. τὴν τελευταίαν κριτικὴν ἐκδόσιν: Manualul Juridic al lui Andronachi Donici, (București) - (A. R. P. R. - Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Românesc Scris, 5) 1959.

3. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 38.

4. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 39.

5. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., αὐτόθι.

jus universalis¹. Μόλις τῷ 1900, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 72 διατάγματός της, ἡ Γερουσία ἐπέβαλε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ τοπικοῦ καὶ μόνον δικαίου².

Τοιουτοτρόπως, εἰς τὴν ρωσικὴν Βεσσαραβίαν ἡ Ἐξάβιβλος ἔσχευεν αὐτοτελῶς καὶ καθ' ἑλὰς τὰς ἀστικοῦ καὶ ἀστικοῦ δικονομικοῦ δικαίου διατάξεις αὐτῆς (μὲ συμπλήρωμα τὴν συλλογὴν τοῦ Donici, τὸ Sobornicescul hrison καὶ τὸ ἄγραφον τοπικὸν ἐθιμικὸν δίκαιον), μέχρι τοῦ 1918, ὅτε ἡ Βεσσαραβία ἀπεσπάρσθη τῆς Ρωσίας.

Ἡ ἀποδοχὴ τῆς Ἐξάβιβλος ὡς ἐπισήμου κωδικοποιήσεως εἰς τὴν λοιπὸν ρωσικὴν ἐπικράτειαν δὲν ἦτο δυνατὴ. Εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Ρομανῶν ἀκρογωνιαίον νομοθετικὸν λίθον ἀπετέλει ἡ ρωσικὴ Κормчаја kniga. Αὕτη οὖσα συμπίλημα πολυμόρφων καὶ ποικίλων πηγῶν, ὡς βυζαντινῶν νόμων, κανονικῶν διατάξεων καὶ παλαιοσλαβικῶν δικαϊκῶν μνημείων, ἔχρηζεν ἀνακατατάξεως καὶ ἀναθεωρήσεως. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἐφικτόν. Ὁ μανδύας τῆς ἱερότητος ἐκάλυπτε τὸ βασικὸν νομοθέτημα τῆς θεοκρατικῆς μοναρχίας. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐξάβιβλος ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἐρμηνευτικὸν βοήθημα καὶ οὐχὶ ὡς αὐτοτελὴς συλλογὴ ἰσχύοντος δικαίου. Εἰς τὸν διαπρεπῆ Ρῶσον νομομαθὴ βαρὼνον G. A. Rozenkamp³ ὀφείλεται ἡ τὸ πρῶτον χρῆσις τῆς Ἐξάβιβλος διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ 49ου κεφαλαίου τῆς Κормчаја kniga⁴, περιέχοντος μετάφρασιν τοῦ Προχείρου Νόμου τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων Βασιλείου, Κωνσταντίνου καὶ Λέοντος⁵, γνωστοῦ εἰς τὴν Ρωσίαν ὡς zakon gradskij (=ἀστικοῦ νόμου)⁶. Ὁ Rozenkampf παρέθεσεν, ἐπίσης, μετά-

1. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 48.

2. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 49.

3. Baron Rozenkamp^f, Obozrenie Kormčej Knigi v istoričeskom vide, Moskva (Universitetskij Tipografii) 1829.

4. Ἡ 48ου κεφαλαίου κατὰ τὰς ἐκδόσεις τῆς Κормчаја Kniga ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Ρωσίας, βλ. I. Žužek, Кормчаја Kniga, Roma (Orientalia Christiana Analecta, 168) 1964, σ. 87-89.

5. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ C. E. Zachariae, Ὁ Πρόχειρος Νόμος, Heidelberg 1837· ἀνετυπώθη εἰς Ἱ. καὶ Π. Ζέπωv, Jus Graecoromanum, τ. β', Ἀθήναι (Φέξης) 1931, σ. 107-228.

6. Βλ. Wladimirski-Budanoff, Geschichte des russischen Rechts. Rechtsquellen. Aus dem Obsor Istoriji Russkawo Prawa, 2 Aufl. 1888, «Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft», τ. 14 (1900), σ. 248. Τὸ κείμενον τῆς Ἐξάβιβλος δὲν ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐν Ρωσίᾳ ἰσχύοντος Γεωργικοῦ Νόμου, παρὰ τὴν ἐν αὐτῇ ὑπαρξίν διατάξεων ἀγροτικοῦ δικαίου, περὶ τῶν ὁποίων βλ. Ἀ. Σίδερι, Γεωργικὸν δίκαιον ἐν τῇ Ἐξάβιβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου, Ἑπετηρίς τῆς Γεωπονικῆς καὶ Δασολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. 2 (1939-1940), σ. 5 κ.ἐ. Κατὰ τὸν G. H. Croft, La Loi Agricole Byzantine dans les pays du sud-est européen, «Balkan Studies», τ. 15 (1974), σ. 54-55, εἰς τὴν πρώτῃν ἐκδοσιν τῆς ρωσικῆς μεταφράσεως τῆς Ἐξάβιβλος, ὡς καὶ εἰς τὰς τῶν ἐτῶν 1850, 1904 καὶ 1908, περιελήφθησαν ὡς παράρτημα καὶ μετεφρασμένοι εἰς νεορωσικὴν γλῶσσαν οἱ, εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον ἀποδιδόμενοι (βλ.

φρασιν τῶν ἐπικεφαλίδων τῶν τίτλων τῆς Ἑξαβίβλου¹ καὶ τὴν Ἐπιτομὴν τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων² τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἑλληνιστί καὶ λατινιστί, ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Leunclavius³. Δὲν καθυστέρησεν ἐπὶ πολὺ ἡ περαιτέρω διάδοσις τῆς Ἑξαβίβλου. Πρακτικοὶ λόγοι ἐπέβαλλον τὴν εὐρυτέραν χρησιμοποίησιν τῆς, ὡς ἐρμηνευτικοῦ πάντοτε βοηθήματος, δεδομένου ὅτι τὰ κεφάλαια 50 ἕως 58 τῆς Kormčaja kniga περιεῖχον διατάξεις ἀπαντώσας εἰς αὐτήν⁴.

Εἰς τὴν διάδοσιν τῆς Ἑξαβίβλου συνέβαλεν ἡ ἐκδοσις τῆς ρωσικῆς μεταφράσεώς τῆς, γενομένη διὰ τὰ δικαστήρια τῆς Βεσσαραβίας.

Ἡ μετάφρασις ἐξεδόθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν Πετρούπολιν τῷ 1831, κατόπιν διατάγματος τῆς Διοικήσεως Βεσσαραβίας τοῦ ἔτους 1828, μεᾶν τῆς Γερουσίας καὶ σχετικῶν πρότασιν τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, καθ' ὅσον ἡ Βεσσαραβία, παρὰ τὴν ἐφαρμοζομένην πολιτικὴν ἐκρωτισμοῦ τῆς, ἐξ ἀπόνεως διεθνoῦς δικαίου παρέμενεν ὑπὸ καθεστῶς αὐτοδιοικήσεως κατὰ τὰ ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Βουκουρεστίου διαληφθέντα. Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου (ἐξ ἑνὸς ἀντιτύπου ἀποκειμένου εἰς τὴν Αὐτοκρατορικὴν Δημοσίαν Βιβλιοθήκην Πετροπόλεως) καὶ ἐκ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως (1766) τῆς νεοελληνικῆς παραφράσεως. Μεταφράσθησαν τὰ πέντε πρῶτα βιβλία⁵ καὶ ἐξεδόθησαν εἰς δύο τομίδια⁶ μετὰ τοῦ Manualul τοῦ Donici⁷. Ἡ μετάφρασις ἐξεπονήθη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνοῦ Σπυρίδωνος Δεστοῦνη (1782-

Κ. Γ. Πιτσακη, ἑ.ἀ., σ. κη'-κθ'), «Νόμοι Γεωργικοὶ κατ' ἐκλογὴν βιβλίων τοῦ τῆς θείας λήξεως Ἰουστινιανοῦ βασιλέως». Τoὺς «Νόμους» αὐτοὺς, ὁ G. H. C. R. ο. f ταυτίζει μετὰ τὸν ἐν Ρωσίᾳ ἰσχύοντα βυζαντινὸν Γεωργικὸν Νόμον, τοῦ ὁποῖου παλαιοσλαβικὴ μετάφρασις περιεῖχeto εἰς τὸν Πρόχειρον Νόμον τῆς Kormčaja Kniga, βλ. I. Ž u ž e k, ἑ.ἀ., σ. 89.

1. B a r o n R o z e n k a m p f, ἑ.ἀ., συμπλήρωμα II, σ. 16-19.

2. Τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Ἀρμενοπούλου εἶχεν ἤδη μεταφρασθῇ εἰς τὴν ρωσικὴν καὶ ἐκδοθῇ ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου E p i f a n i j S l a v e n i c k i j, Epitome Božestvenn'ih' i Svjaštenn'ih' Pravil' b'ivšoja ot' Vsečestnago Sevista i Zakonohranitelja i Sudij Fessaloničeskago Gospodina Konstantina Armenopula -v' ljetu 7183 (=1675), βλ. D. A z a r e v i č, Istorija vizantijskago prava, T. I, Č. 2, Jaroslav 1877, σ. 342.

3. B a r o n R o z e n k a m p f, ἑ.ἀ., συμπλήρωμα III, σ. 39-90. Σχετικὸς μετὰ τὴν Ἐπιτομὴν τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων τοῦ Ἀρμενοπούλου εἰς τὸ ἔργον τοῦ I. Leunclavius (Iuris Graeco-Romani tam canonici quam civili, τ. I, Frankfurt 1596), σημειῶ ὅτι κατὰ τὸν Κ. Τριανταφυλλόπουλον, Ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ἡ νομικὴ σκέψις, ἑ.ἀ., σ. 17, «...εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅταν ἐξεδόθη τὸ Jus Graecoromanum τοῦ Leonclavius, ὡς συγγραφέα αὐτοῦ ἐθεώρουν τὸν Ἀρμενόπουλον».

4. Βλ. D. A z a r e v i č, ἑ.ἀ., σ. 309.

5. Βλ. D. A z a r e v i č, αὐτόθι.

6. Βλ. D. M. K a o u c h a n s k y, Le dernier monument du droit byzantin. L'Hexablos de Constantin Harmenopoulos dans les pays Balkaniques, «Les Balkans», τ. 11 (1939), σ. 356.

7. Βλ. L. A. K a s s o, ἑ.ἀ., σ. 39-40.

1848). Ουτός κατήγετο ἐκ Κεφαλληνίας καὶ ἐνωρίς εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ρωσίαν, ἐνθα εἰργάζετο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Διετέλεσε πρόξενος εἰς τὴν Σμύρνην (1818-1821) καὶ διεκρίθη ὡς συγγραφεὺς καὶ μεταφραστὴς¹. Ἐκτὸς τῆς μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου συνέγραψεν ἐρμηνευτικὰ σχόλια θεθέντα εἰς τὸ περιθώριον τοῦ ἐκτυπωθέντος κειμένου. Κατ' ἀπόφασιν τῆς Γερουσίας αἱ παρατηρήσεις αὗται ἔδει νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῶν δικαστηρίων τῆς Βεσσαραβίας, κατὰ δὲ παγίαν νομολογίαν τοῦ ρωσικοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου τὸ ἐλληνικὸν ἀρχικὸν κείμενον ἦτο ἐπικρατέστερον τῆς μεταφράσεως².

Ἡ ἐπίσημος κρατικὴ ἐκδοσις τοῦ 1831 ἐπανεξεδόθη τῷ 1854 εἰς τὴν Πετρούπολιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Γερουσίας³. Περιελάμβανεν, ἐπίσης, τὸ Sobornicescul hrison τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου⁴. Παραλλήλως, ἐγνώρισε τρεῖς ἰδιωτικὰς ἐπανεκδόσεις: α) 1850 εἰς τὴν πρωτεύουσιν τῆς Βεσσαραβίας Kišinev (Κισνόβιον). Ἀνετυπώθη τὸ πρῶτον τομίδιον, περιέχον τὰ τρία πρῶτα βιβλία τῆς Ἑξαβίβλου, καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Donici εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Akim Popon ἀναλώμασι τοῦ τυπογράφου⁵, β) 1904 εἰς τὴν Ὁδησσὸν ὑπὸ τοῦ Grossman⁶. Ἡ ἐκδοσις αὕτη περιεῖχεν ἐπίσης τὸ ἔργον τοῦ Donici καὶ τὸ Sobornicescul hrison⁷, καὶ γ) 1908 εἰς τὴν Ὁδησσὸν ὑπὸ τῶν Bukovski καὶ Stamenov, μεθ' ὅλων τῶν κειμένων τῆς δευτέρας ἰδιωτικῆς ἐκδόσεως⁸.

Δέκα ἔτη μετὰ τὴν τρίτην ἰδιωτικὴν ἐκδοσιν τῆς ρωσικῆς μεταφράσεως, ἡ Βεσσαραβία προσηρτήθη προσκαίρως εἰς τὴν Ρουμανίαν. Ἡ ἰσχὺς τῆς Ἑξαβίβλου συνεχίσθη ὑπὸ τὸ νέον καθεστῶς καὶ τῷ 1921 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ

1. Βλ. Ἡλ. Τσιτσέλη, Κεφαλληνικά σύμμεκτα. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ λαογραφίαν τῆς νήσου Κεφαλληνίας, τ. α', Ἀθήναι 1904, σ. 125-130, (περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου ἐν σ. 128)· Κ. Γ. Πιτσάκης, ἑ.ἀ., σ. ο', ἐνθα περαιτέρω βιβλιογραφία περὶ Δεστούνῃ, εἰς τὴν ὁποίαν πρόσθετος: Λ. Βρανόυσης, «ᾠδὴ ἐπινίκιος τῶν Ρώσων». Ἑλληνικὸ στιχοῦργημα τοῦ 1812, «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher», τ. 21 (1971-1974), σ. 291-292. Ἐπίσης, ὁ υἱὸς τοῦ μεταφραστοῦ Γαβριὴλ Δεστούνῃς ὑπῆρξε διακεκριμένος φιλόλογος καὶ ἐκδότης κειμένων ἐν Ρωσίᾳ, βλ. Ἡλ. Τσιτσέλη, ἑ.ἀ., σ. 123-125· Λ. Βρανόυσης, Χρονικά τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τουρκοκρατουμένης Ἠπείρου, Ἰωάννινα (Ἑταιρεία Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν) 1962, σ. 94.

2. Βλ. C. A. S p u l b e r, L' Eclogue des Isauriens. Texte-Traduction-Histoire, Cernautzi (Libr. Mühlendorf) 1929, σ. 150, σημ. 1.

3. Βλ. D. A z a r e v i č, ἑ.ἀ., σ. 309, σημ. 1· D. M. K a o u c h a n s k y, ἑ.ἀ., σ. 357· L. A. K a s s o, ἑ.ἀ., σ. 42, σημ. 5.

4. D. A z a r e v i č, αὐτόθι.

5. D. A z a r e v i č, ἑ.ἀ., σ. 309· D. M. K a o u c h a n s k y, ἑ.ἀ., σ. 356· L. A. K a s s o, αὐτόθι.

6. Ὑπὸ τὸν τίτλον: Mestnie zakoni Bessarabii, βλ. L. A. K a s s o, αὐτόθι.

7. D. M. K a o u c h a n s k y, ἑ.ἀ., σ. 357.

8. D. M. K a o u c h a n s k y, αὐτόθι.

Ὑπουργείου Δικαιοσύνης ρουμανικὴ μετάφρασίς τῆς γενομένη ὑπὸ τοῦ I. Peretz¹. Ταῦτα μέχρι τῆς 1ης Ἰουνίου 1928 ὅτε, διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐφαρμογῆς τῆς νομοθεσίας τοῦ ρουμανικοῦ βασιλείου εἰς τὴν Βεσσαραβίαν, ἐληξεν ἡ ἐκεῖ ἰσχὺς τῆς Ἑξαβίβλου. Μετὰ τὴν εὐρυτάτην διάδοσιν τῆς παρήμενιν ὡς ἐπίσημον δίκαιον μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔνθα κατηργήθη τὴν 23ην Φεβρουαρίου 1946 διὰ τῆς θέσεως ἐν ἰσχύι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Εἰς τὰς σλαβικὰς χώρας τῆς Βαλκανικῆς, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Ἑξαβίβλου εἶχεν ἤδη λήξει συγχρόνως μὲ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν.

Εἰς τὴν Σερβίαν ὀλίγον μετὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1804, ἐτέθησαν ἐν ἰσχύι αἱ δικαῖκαὶ συλλογαὶ τοῦ πρωθυερέως Ματθαίου Nenadović καὶ τοῦ Καραγιώργη. Ὅτε ἡ Σερβία ἀπέκτησεν αὐτόνομον καθεστῶς, ἐστράφη πρὸς τὸ δίκαιον τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Αὐστρίας. Τῷ 1829 ὁ ἡγεμὼν Miloš Obrenović ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ἑλληνα σύμβουλόν του Γεώργιον Ζαχαριάδην², μολοντί μὴ νομικόν, νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν σερβικὴν τμήματα τοῦ ναπολεονταίου Code Civil³. Ὁ Ζαχαριάδης ἐχρησιμοποίησε μόνον τὴν γερμανικὴν μετάφρασιν τοῦ γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, καθ' ὅσον ἡγνόει τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Ἡ ἐπιληφθεῖσα τῆς συντάξεως ἀστικοῦ κώδικος ἐπιτροπὴ, ἐβασίσθη ἐπὶ τῆς μεταφράσεως Ζαχαριάδου καὶ ἐξεπόνησε σχέδιον κώδικος. Ἐν τῷ μεταξὺ δύο Σέρβοι ἐκ Βοϊβοδίνης, ἀνηκούσης τότε εἰς τὴν Αὐστρίαν, οἱ Jovan Hadžić καὶ Vasilī Lazarević μετέφρασαν τὸν αὐστριακὸν Ἀστικὸν Κώδικα (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch), ὁ ὁποῖος, μετὰ τινων τροποποιήσεων καὶ προσθηκῶν ἐκ τοῦ ἐθμικοῦ δικαίου, τῇ πύσει τοῦ ἐν Βελιγραδίῳ προξένου τῆς ἀψβουργικῆς μοναρχίας ἐτέθη ἐν ἰσχύι ὡς ἀστικὸς κώδιξ τῆς Σερβίας τῷ 1844⁴. Ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἐπεξετάθη τῷ 1913 εἰς τὴν διὰ τῶν βαλκανικῶν πολέμων ἐνσωματωθεῖσαν μὲ τὴν Σερβίαν βόρειον Μακεδονίαν, εἰς τὴν ὁποίαν μέχρι τότε ἐφηρμόζετο ἡ Ἑξάβιβλος ὑπὸ τῶν δικαστηρίων τῆς Μεγάλης Ἑκκλησίας.

Παράλληλον πορείαν πρὸς τὴν σερβικὴν, ἡκολούθησεν ἡ βουλγαρικὴ νομοθετικὴ πολιτικὴ. Ἡ νεοπαγὴς Ἡγεμονία (1878) εἰσήγαγε τὸ ἐμπορικόν

1. Ὑπὸ τὸν τίτλον: Manualul legilor său așa numite «Cele Șase Cărți» adunat de C. Harmenopoulos, București 1921, βλ. D. M. K a o u c h a n s k y, ἑ.ἀ., σ. 357· C. A. S p u l - b e r, ἑ.ἀ., σ. 150.

2. Περὶ τοῦ ἐκ Τυρνάβου Θεσσαλίας λογίου καὶ πρωτοπόρου σλαβολόγου, βλ. J. P a p a d r i a n o s, Der Griechische Gelehrte Georgios Zachariadis und sein Beitrag zum slavischen Schriftum im 19. Jahrhundert, [ἀνακοίνωσις εἰς τὸν ἐν Βάρνα συμπόσιον «Slavjanske Kulturi i Balkan'i» (15-20. IX. 1975), ὑπὸ ἐκδοσιν εἰς «Balkan Studies», τ. 17 (1976)].

3. Βλ. A. G a m s, Uvod u gradjansko pravo. Opšti deo, Beograd 1963⁵, σ. 14.

4. Βλ. A. G. C h l o r o s, Yugoslav Civil Law. History-Family-Property, Oxford (University Press) 1970, σ. 29 κ.έ.

δίκαιον τῆς Γερμανίας, τὸ ποινικὸν καὶ δικονομικὸν ἐν γένει δίκαιον τῆς Ρωσίας καὶ τὸ ρωμαϊκὸν ἀστικὸν δίκαιον, ὡς τοῦτο ἴσχυεν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ καὶ διευποῦτο εἰς τὸν ἰταλικὸν *Codice Civile*¹. Μόνον τῷ 1900 μία ἀπόφασις τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου, διὰ τῆς ὁποίας ἀνεγνωρίσθη ἡ Ἐξαβίβλος ὡς τὸ ἐπὶ ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἰσχύον δίκαιον καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπὶ σχέσεων γεγεννημένων πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ βουλγαρικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀπετέλεσε τὴν οἶονεὶ ἀναβίωσιν τῆς Ἐξαβίβλου ἐν Βουλγαρίᾳ².

Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις εἶχον θέσει μεταξὺ τῶν στόχων τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς διεισδύσεώς των εἰς τὰ ὑπανάπτυκτα βαλκανικὰ κρατίδια, τὴν εἰς αὐτὰ ἐπιβολὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν νομοθεσίας. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐπιβολῆς ἀπέκτων ὠφελήματα εἰς τὸ πεδίου τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων μετὰ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν, ἤλεγχον οὐσιαστικῶς τὴν κρατικὴν ἐν γένει ὀργάνωσιν των καὶ ἐπηρέαζον τὸν πολιτικὸν προσανατολισμὸν των. Ὁ νομοθετικὸς ἐπεκτατισμὸς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων εὗρε γόνιμον ἔδαφος εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Τὰ βαλκανικὰ κρατίδια ἐπίστευον ὅτι διὰ τῆς ἀπεμπολήσεως τοῦ παραδοσιακοῦ δικαίου καὶ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην θὰ ἐκσυγχρονίζοντο, παρὰ τὴν προ-αστικὴν κοινωνικο-οικονομικὴν των δομὴν³.

ΧΑΡΑΛ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

1. Βλ. Μ. Andreev, *Rimskoto pravo v Bŭlgarija*, «*Godišnik na Sofijskija Universitet Juridičeski Fakultet*», τ. 56 (1965), σ. 29-30.

2. Βλ. Β. I. Aleksiev - Miladinov, *Osnovi na istorija na bŭlgarsko pravo*, Sofija 1946³, σ. 142. Ὁ Α. I. Soloviev, ἔ.ἀ., σ. 611, ὁμιλεῖ περὶ ἀποφάσεως τοῦ ἔτους 1901.

3. Βλ. Ch. Papastathis, *L'Église et le droit coutumier aux Balkans pendant la domination ottomane*, «*Obicajno pravo i samouprave na Balkanu i u susednim zemljama*», Beograd (Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, posebna izdanja Balkanološkog Instituta, kn. 1) 1974, σ. 196. Πρβλ. Val. Georgesco, *L'originalité du droit national des peuples du Sud-Est Européen dans le contexte de la réception du droit romano-byzantin jusqu'au XIX-e et de la réception du droit occidental au XIX-e siècle*, (Bucarest) (IIIe Congrès International d'Études du Sud-Est Européen) (1974), passim.

RÉSUMÉ

Charalambos K. Papastathis, La diffusion de l'Hexabible d'Harménopoulos dans le monde slave.

L'Hexabible de Constantin Harménopoulos, rédigée à Thessalonique en 1345, a été la dernière compilation de lois privée de Byzance et a connu à l'époque post-byzantine une grande diffusion. Dans l'espace balcanique elle était appliquée par les tribunaux du Patriarcat Oecuménique pour les différends de droit privé des Orthodoxes, de différentes nations, qui étaient sous sa juridiction. Etant donné que la langue officielle du Patriarcat était le grec, il n'était pas nécessaire de faire traduire l'Hexabible en serbe ou en bulgare pour les Serbes et les Bulgares vivant dans l'Empire Ottomane. Le besoin s'en est présenté pourtant pour les Serbes de l'Autriche. Ainsi, sur l'instigation de l'Archevêque de Karlovči Stéphane Stratimirović, le prêtre de la paroisse orthodoxe de Eger (Hongrie) Petar Vitković, en élaborait la traduction en serbe (1797-1798). A cause du soulèvement des Serbes contre la Turquie (1804) et d'autres vicissitudes, la traduction ne fut pas publiée. L'Hexabible a été traduite en russe par Spyridon Destounis et a connu cinq éditions (1831, 1850, 1854, 1904 et 1908), étant donné qu'elle était appliquée en tant que droit civil en Bessarabie dans l'intervalle où elle a fait partie de la Russie, de 1812 à 1918. Dans les autres régions de l'Empire Russe l'Hexabible a été utilisée pour l'interprétation de certains chapitres de la Kormčaja Kniga.